

HĽADANIE ŠPECIFÍK UMELECKOSTI

EVA KAPSOVÁ: Výrazové osobitosti výtvarného diela. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa - Fakulta humanitných vied 1997, 284 s.

Už mnoho rokov pôsobí v Nitre estetické pracovisko budujúce osobitú teoretickú školu. Pôvodne Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky pri samostatnej Pedagogickej fakulte v Nitre budoval v 70-tych rokoch systematický výskum umeleckej komunikácie (hlavne na materiále literatúry) a snažil sa o vybudovanie modelu práce s literárnym textom, ako aj modelu estetického vnímania (čitateľského zážitku a interpretácie diela). Hoci model vyvolával kontroverzie (a nielen zo strany tvrdej marxistickej kritiky), predsa bol dostatočne hlboko založený, takže dodnes možno naň nadväzovať a rozvíjať ho. Model literárnej komunikácie, ako ho vypracovali vtedajší "hlavní metodológovia" pracoviska, František Miko a Anton Popovič, bol natoľko podnetný, že pracovisko s určitými premenami efektívne pracuje dodnes. Nové dimenzie získalo najmä po príchode Ľuboša Plesníka na post vedúceho. Problematika výskumu sa logicky a pravdepodobne nezvratne preniesla z literárnej teórie aj na ďalšie umelecké druhy (hlavne na výtvarné umenie) a rozšíril sa aj okruh estetických tém. V aplikačných úvahách sa problematika výskumu rozšírila od sledovania laického vnímania umeleckého diela cez analýzy živých kultúrnych procesov až po analýzy procesov v masovej kultúre.

V úvahách F. Miku a A. Popoviča bolo mnoho myšlienok, ktoré pôsobili na pracovisko aj na slovenskú estetiku provokujúco a podnetne. Za najpodnetnejšiu možno označiť ich snahu o špecifikovanie živej komunikácie laika (neškoleného vnímateľa) s umeleckým dielom - čo bola vlastne "spoločenská objednávka" vtedajšej Pedagogickej fakulty - analýzy umeleckého diela ako výrazu a analýzy štýlu.

Tieto idey a kategórie sa pri sledovaní zvonku javia ako kľúčové aj pre dnešnú prácu pracoviska v podobe Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Sú to súčasne aj východiská knižky pracovníčky tohto ústavu Evy Kapsovej. Knižka, ktorá sústreďuje štúdie vznikajúce postupne desať rokov, môže slúžiť aj ako dlhodobá verifikácia vstupných teoretických úvah F. Miku i celého smerovania pracoviska. Pochopiteľne, nie je to cieľ knižky, ale jeden z jej (pravdepodobne nechcených) výsledkov.

O atmosfére na pracovisku svedčia aj ambície autorky, ktorá si už veľa rokov nevyberá ľahké témy, ale hneď tie, ktoré patria v estetike k najťažším - ako špecifikovať umeleckosť umeleckého diela, kde sa rodí a kde sa končí umeleckosť, ako označiť hranice umenia (Odkiaľ? Pokiaľ? Na základe akých kritérií?). V situácii plurality hodnotových kritérií pre analýzu umenia je to veľmi ťažký súbor problémov.

Eva Kapsová si problémy nezjednodušuje, ale ako skúsený znalec umenia sa pokúša vyčleniť umeleckosť diela cez tri hlavné vzťahy: cez vzťah umelecké dielo - príjemca; cez štýl diela a jeho interpretáciu; cez vyjadrovacie prostriedky a proces vzniku diela. Pokúša sa teda vymedziť dielo epistemologicky, axiologicky aj ontologicky. Otvára si tak dvere ku skutočnému riešeniu teoretických problémov, lebo definovať a vymedziť umelecké dielo pri zanedbaní ktorejkoľvek z týchto rovín by sa jej určite

nepodarilo. Umelecké dielo je taký komplexný kultúrny artefakt, že pre svoje teoretické rozhraničenie potrebuje prístup aj zo strany hodnôt, aj zo strany svojho bytia, aj zo strany vnímateľa.

Kľúčovou kategóriou, ktorá v sebe koncentruje všetky tri roviny, je v knižke E. Kapsovej kategória výrazových kvalít. Autorka si pomáha aj ďalšími, z ktorých považujeme za hlavné kategórie estetická hodnota, estetické a umelecké, krása, štýl.

Ako sa autorke podarilo vymedziť umeleckoť a hranice umenia?

Umeleckoť hľadá v prvom rade cez prepojenie jednotlivých stupňov výrazu. Hoci jej vyčlenenie prvého a druhého stupňa výrazu vo vzťahu k vyjadreniu ([2], 96) pôsobí trochu idiosynkraticky, predsa jej tento opis umožňuje hovoriť o zložitej štruktúre výtvarného diela a hľadať špecifikum umeleckosti len v prepojení celej zložitej štruktúry diela. Pod pojem štruktúry diela by sme v chápaní E. Kapsovej (ktorá s touto kategóriou zvlášť nepracuje) mohli začleniť vyjadrovacie prostriedky, rukopis autora, rôzne významové vrstvy a to všetko by sme mohli viazať na pôsobenie diela. Takto pochopená štruktúra diela (plne v súlade s dlhodobým smerovaním pracoviska) umožňuje autorke vidieť veci v komplexnosti. Jej zmysel pre vnútornú komplexnosť diela sa prejavuje aj v snahe hľadať väzby medzi estetickou hodnotou diela a výrazom.

V analýze estetickej hodnoty diela však cítiť určitý rozpor. Autorka doslova píše o "estetickej hodnote ako vrcholnej kvalite umeleckého diela" ([2], 98). Estetická hodnota sa tak môže stať kritériom pre odlišenie umeleckého od neumeleckého, ak by sme autorku domýšľali ďalej. Akoby sa estetická hodnota stávala v chvatikovskom a štrukturalistickom chápaní "spôsobom organizácie dynamickej jednoty artefaktu" ([1], 35). Tak by sme však ťažko odlišili estetický mimoumelecký artefakt od umeleckého artefaktu. Toto odlišenie skôr umožňuje Városova diferenciacia estetickej funkcie a umeleckej funkcie - umelecká funkcia dodáva artefaktu "charakter ontologicky svojbytnej skutočnosti" ([4], 139) na rozdiel od estetickej funkcie, ktorá "organizuje funkčný tvar" ([4], 140). V explicitnom vyjadrení E. Kapsovej akoby sa vo výslednej špecifikácii umeleckosti táto ontologicky svojbytná umelecká skutočnosť zrazu stratila. Hovoríme však len o výslednej špecifikácii pomocou pojmu estetická hodnota. Je to prekvapujúce, pretože všetky predchádzajúce analýzy kategórie výrazu, štýlu, významu, umeleckých vyjadrovacích prostriedkov hovoria o modelovom a ontologicky svojbytnom charaktere diela. Vo svojich analýzach sa E. Kapsová prísne pridržiava odlišnosti umeleckého od estetického a v ďalších častiach knižky - pri opisoch súčasných procesov v umeleckej kultúre - takto uvažuje aj o konkrétnych artefaktoch. Dokonca explicitne píše o realizácii umeleckosti umenia cez artefakt ako model ľudskej situácie ([2], 67) a na inom mieste zasa píše, že artefakt funguje ako umelecké dielo len preto, lebo existuje "ontologicky, materiálno, znakovno" ([2], 40).

Aj jej explicitná definícia umeleckosti obsahuje trochu iné hľadisko: umeleckoť výslovne uvádza ako "špecificky štylizovaný model skutočnosti" ([2], 42) a ako model skutočnosti "z hľadiska ideálu" ([2], 42). Zdá sa, že ideál chápe ako "objavnosť, pravdivosť, vystihnuteľnosť, odhaľovanie podstatnosti zobrazovaného" ([2], 42). Má tu na mysli "prekročenie miery vecného, pozitívneho obrazu smerom k modelu postihujúcemu perspektívu vývinu skutočnosti" ([2], 43). Formulácie sú síce trochu poznačené dobovými zvyklosťami (táto časť knižky pôvodne vyšla r. 1989), ponúkajú však spresnenia

pri hľadaní umeleckosti. Autorka tu naznačuje, že umeleckoť umeleckého diela sa rodí až vo vzťahoch diela a jeho predobrazu a súčasne vo vzťahoch diela a jeho tvorcu. "Objavnosť" (skôr by bol asi vhodnejší a presnejší termín "originalita") hovorí o tom, že umelec je schopný preniknúť do javov a vidieť ich inak ako druhý človek. "Prekročenie miery vecného" zasa hovorí o tom, že dielo presahuje každodennú všednú realitu a modeluje ju tak, že ponúka nové (možno perspektívne) odpovede na otázky, ktoré si kladie vnímateľ.

Takto sa umeleckoť v chápaní E. Kapsovej javí ako komplikovaná kategória zohľadňujúca tak schopnosti umelca, ako aj povahu diela a vzťah diela k realite. V týchto kontextoch už asi budeme môcť umeleckoť hľadať oveľa efektívnejšie ako len cez estetickú hodnotu. (Autorka si otvára dvere pre nasledujúce mnohostranné analýzy umeleckých diel.) Je to ďalší dôvod, preto nerozumieme autorkinmu "pošmyknutiu" smerom k estetikej hodnote.

E. Kapsová napája tieto úvahy aj na kategóriu výrazu, ktorý je podľa nej podmienený "jednotou prostriedkov a tvorivosti" ([2], 64) čiže autorom, umeleckým materiálom, objavnosťou, uchopením skutočnosti týmito prostriedkami. Kategória výrazu sa znova ukazuje ako možné koncentrované vyjadrenie všetkých spomenutých javov. Nepredpokladáme, že by E. Kapsová chcela kategóriu výrazu postaviť na piedestál a urobiť z nej centrálnu kategóriu estetiky. Skôr len hľadá možnosti tejto kategórie a nachádza jej funkcie v rôznych kontextoch. Vidíme tu aj pevné prepojenie na iné práce jej pracoviska.

Výraz môžeme v analýzach E. Kapsovej opísať aj ako vzťah semiózy (vyjadrenie reality cez umelcovo vedomie a cez umelecké prostriedky). Podľa iného autora z tohto pracoviska "nič iné ako zvýznamnené fenomény vedomie nepozná" ([3], 147) a semióza je "spôsobom existencie vedomia" ([3], 148), preto "výraz" môže skutočne vystupovať ako veľmi efektívna kategória pri opise kultúrnych procesov a pri hľadaní špecifik jednotlivých kultúrnych hodnôt. A to si E. Kapsová plne uvedomuje.

Knižka obsahuje aj veľmi presné analýzy štruktúry diela, vzťahu tvorby a vyjadrovacích prostriedkov, úvahy o dešifrovaní významu diela o väzbách estetického zážitku na dielo.

Za metodologicky najcennejší považujeme postup úvah od výrazu a štýlu k hodnote diela. Tým sa totiž autorka prísne pridrižiava toho, čo je v diele, a tak nemôže interpretácia umeleckého artefaktu sklznúť do ľubovôle. Súčasne prísne viaže artefakt na kultúrnu situáciu a chápe jeho formovanie aj jeho recepciu len vo vzťahu k tejto situácii, čo dokazuje aj detailnými analýzami teenagerskej kultúry, masovej kultúry, performance či umeleckých diel od Giotta po Velázquezu.

Dôkladná znalosť umeleckého materiálu dáva autorku dostatok materiálu pre estetické zovšeobecnenia. Poctivosť v budovaní teoretických konštrukcií jej súčasne ponúka vhodné nástroje pre analýzu individuálnych umeleckých diel.

Erich Mistrík

- [1] CHVATÍK, K.: Strukturální estetika. Praha 1994.
[2] KAPSOVÁ, E.: Výrazové osobitosti výtvarného diela. Nitra 1997.
[3] PLEŠNÍK, L.: Pragmatická estetika textu. Nitra 1995.
[4] VÁROSS, M.: Od tvorivosti k tvorbe. Bratislava 1989.

Doc. PhDr. Erich Mistrík, CSc.

Katedra etickej a občianskej výchovy PdF UK

Račianska 59

813 34 Bratislava

SR

FILOZOFICKÁ ANALÝZA TOLERANCIE

VLADIMÍR SEILER, BOŽENA SEILEROVÁ: Tolerancia verus intolerancia. Filozofická analýza. Bratislava, vydal Vladimír Seiler 1997, 188 s.

Vladimír a Božena Seilerovci neprichádzajú s analýzou pojmov tolerancie a intolerancie k čitateľovi po prvý raz. Od roku 1994 uverejnili k tejto problematike niekoľko rozsiahlych štúdií, a to buď v spoluautorstve, alebo samostatne. Recenzovaná monografia je istou syntézou a invenčným rozvinutím ich doterajších parciálnych úsilí o vystihnúť tohto číreho kultúrneho fenoménu. Sústredili sa v nej na filozofickú analýzu tolerancie a intolerancie s využitím paradigmy a poznatkov sociobiológie. Čitateľovi - podľa ich vlastných slov - chceli ponúknuť dva podnety: 1. rozlíšiť a zdôvodniť základné typy tolerancie; 2. explikovať fenomén intolerancie v súvislosti s istými biosociálnymi determinantami. Venovali im tri kapitoly: I. *Metafyzika tolerancie a intolerancie*; II. *Typológia tolerancie*; III. *Tematizácie fenoménov tolerancie*. História reflexií nastolenej problematiky sa stručne dotkli v úvodnej časti publikácie, kde sa obmedzili na etymologický rozbor slova tolerancia a na Lockov a Voltairov prínos do problematiky tolerancie v duchovnom živote Európy. U Locka vyzdvihli filozofickú a politickú stránku jeho chápania náboženskej tolerancie. Voltairov prínos vidia najmä v kritike fenoménov masového fanatizmu, intolerancie voči odlišnosti nielen názorov, ale aj zvykov.

Do svojho monografického spracovania fenoménov tolerancie a intolerancie autori zahrnuli široký okruh podstatných i menej podstatných, niekedy marginálnych alebo jednoducho problémov, ktoré odvádzajú pozornosť čitateľa od ústrednej témy. Na jednej strane je ich konanie celkom pochopiteľné. Je vedené snahou využiť svoje predchádzajúce práce, presnejšie problémy, ktoré v nich nastolili a ktoré majú aký-taký vzťah k meritu veci. Na druhej strane - podľa mojej mienky - tým niekedy zbytočne zneprehľadnili a sťažkopádili svoj výklad. Konštatujem to hneď v úvodnej časti recenzie, aby som vlastne "ospravedlnila" niektoré z môjho hľadiska irelevantné pasáže knihy (napr. zdĺhavé vymedzenie pojmu subjekt, výklad podstaty sociobiológie ako vedeckej